

ИВАН СТАМБОЛИЋ У АРХИВСКИМ ДОКУМЕНТИМА У ПРВОЈ ПОЛОВИНИ ОСАМДЕСЕТИХ ГОДИНА 20. ВЕКА²

278

Анстракт: На основу архивских извора у раду су описани ставови Ивана Стамболића о неким од кључних питања и проблема са којима се суочавала Србија у првој половини осамдесетих година 20. века: политички односи у Југославији и Србији, неравноправан положај Србије према Уставу из 1974, однос републике и њених покрајина, економска криза, а посебно неповољан материјални положај централне Србије.

Кључне речи: Иван Стамболић, архивски извори, Савез комуниста Србије, Србија, покрајине, Југославија, политика

Прва половина осамдесетих година 20. века била је врхунац политичке каријере Ивана Стамболића. Најистакнутији српски политичар средње генерације тог доба био је председник Извршног већа Србије 1978–1982, а онда две године председник Градског комитета Савеза комуниста (ГК СК) Београда, пре него што је 1984. постао председник Председништва Централног комитета Савеза комуниста Србије (ЦК СКС). На том месту је остао две године, тј. два једногодишња мандата. Политички пораз 1987. и окончање живота на свиреп начин тринаест година касније учинили су да у јавности буде највише препознат по поразу на Осмој седници ЦК СКС 1987. и каснијој трагичној судбини. Тако у сенци остају године у којима је обављао најистакнутије функције и свакодневно се хватао у коштац са најважнијим питањима која су обележила историју тадашње Србије – унутрашње политичке борбе у Југославији и Србији, неравноправан положај Србије према Уставу из 1974, однос према покрајинама које су, иако у саставу Србије, претваране у самосталне политичке субјекте, косовско питање у светлу јачања албанског сепаратизма и страдања Срба у покрајини, економска криза, а посебно неповољан материјални положај централне Србије, те однос према све снажнијој опозицији систему. У овом раду ћемо на основу архивских извора осветлити погледе Ивана Стамболића на неке од поменутих тема.

¹ научни саветник, slobodanselinic@gmail.com

² Текст је настао као резултат рада у Институту за новију историју Србије који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије, а на основу Уговора о реализацији и финансирању научноистраживачког рада НИО у 2021. години бр. 451-03-9/2021-14/200016 од 5. 2. 2021.

Стамболићеви ставови о овим питањима не могу се поуздано утврдити без коришћења архивских докумената који су бројни, обимни и разноврсни (записници и стенограми седница партијских и државних органа, белешке са састанака, говори и сл.). Најважнији од њих похрањени су у Архиву Србије у Железнику, Архиву Југославије и Историјском архиву Београда у фондovima Савеза комуниста Србије, Савеза комуниста Југославије и Градског комитета Београда. Стамболић је често наступао, неретко је дуго говорио. Неки говори су ауторизовани, а други су сачувани у изворном облику. Излагања је добро и темељно припремао, али није био врхунски говорник. Говорио је споро, помало монотono, често са паузама и испрекидано. Када се радило о уским, конкретним темама, попут финансирања неразвијених или масовности на сахрани Ранковића, било је очито да су његови говори темељно припремани на основу обиља података стручних служби, економских или безбедносних. У савезним органима је, заступајући ставове Србије, избегавао сукобе чак и када је било очито да су политиком других делова земље угрожени суштински интереси Србије. Био је упоран и доследан у изношењу ставова Србије у таквим ситуацијама, али је, свестан хипотеке „великосрпског национализма“, која је увек висила над главом српских комуниста, као и односа у федерацији, у којој је Србија после 1974. редовно прегласавана уз помоћ својих покрајина, настојао да буде помирљив и неконфликтан, по цену прихватања решења неповољних за Србију и опстанак Југославије.

У ПОЛИТИЧКИМ СУКОБИМА И БОРБИ ЗА ВЛАСТ ПОСЛЕ СМРТИ ЈОСИПА БРОЗА

Архивски извори пружају много података о политичким борбама у Југославији и Србији, иако не могу да открију све детаље због природе тих борби, чији су се многи чиновници одвијали у кабинетима или на ходницима у уским круговима без писаних трагова. Ипак, докумената има довољно да реконструисемо понашање Ивана Стамболића у неким од најважнијих догађаја или процеса. Када је почетком осамдесетих српско руководство покушало да оснажи свој положај у федерацији и супротстави се мешању из других делова земље у кадровска решења из Србије, Иван Стамболић је подржао такву политику. Попут осталих представника Србије оштро је осудио заверу политичара из покрајина и Хрватске и БиХ против Драже Марковића на првој седници ЦК Савеза комуниста Југославије (СКЈ) 29. јуна 1982. године. Као неко ко је био препознат као оштар заговорник успостављања целовитости републике, а против покрајинског сепаратизма, Марковић тада на тајном гласању није добио довољан број гласова за члана Председништва ЦК СКЈ. После жестоке реакције српских функционера, озбиљна криза је спречена поновљеним гласањем и Марковићевим избором.³ Стамболић је 5. јула подржао политику Србије и осудио акцију против Марковића у говору у Градском комитету Београда, чији је председник тада био. Говорио је оштро, сматрајући да је таква политика према Србији била последица очитих неслагања појединаца из других република са ставовима руководства Србије око Косова. Критиком „појединаца“ из

³ Слободан Селинић, *Избор кадрова из Србије у Председништво ЦК СКЈ 1981–1983: политичке борбе после смрти Јосипа Броза*, Токови историје 2, Београд, 2021, 199–227.

руководства Србије који нису заступали став руководства, што је отварало простор да покрајински политичари деле руководиоце Србије на оне који имају више разумевања за покрајине и оне који имају мање, алудирао је на Милоша Минића, српског кадра који је подршку имао у покрајинама, Хрватској и БиХ, али не и у руководству Србије и који није подржавао напоре руководства Србије да измени неравноправан положај који је имала према Уставу из 1974. године.⁴

Стамболић је два пута биран за председника Председништва ЦК СКС. Тачније, изабран је 1984, па реизабран 1985. године. Његов избор био је део договора у уском кругу функционера. Противника је имао само у Дражи Марковићу и покрајинама, док је Душан Чкребић првобитну уздржаност заменио подршком. Основне замерке Марковића Стамболићу биле су метод рада, окупљање послушних људи око себе и размештање на друге функције, као и опседнутост сопственом величином. Марковић је сматрао да је Иван Стамболић био безобзиран човек који је створио свој „клан“ од Градског комитета Београда. Оштро му је замерао политичко савезништво са Слободаном Милошевићем.⁵ Са друге стране, покрајински политичари му нису опраштали борбу за јединство Србије. Управо је реизбор 1985. додатно осветлио Стамболићеву политичку личност. Други мандат је, као и први, добио у атмосфери сукоба републичког руководства и покрајина. Пошто је добио једногласну подршку на консултацијама у Градском комитету, међуопштинским конференцијама, покрајинским и општинским комитетима, Стамболић је требало да буде предложен и у Председништву ЦК СКС 17. маја 1985. године. Седница је одржана у јеку сукоба републике и покрајина око односа у Србији, у које се умешало Председништво ЦК СКЈ именујући радну групу на челу са Миланом Кучаном. Председништво ЦК СКС састало се 17. маја, само два дана после разговора чланова Радне групе Председништва ЦК СКЈ у Покрајинском комитету (ПК) СК Војводине и дан после разговора у ПК СК Косова на којима су покрајински политичари жестоко напали рад ЦК СКС у време мандата Ивана Стамболића. Под тим утиском Стамболић је 17. маја у Председништву ЦК СКС предложио атипично решење – одлагање усвајања извештаја о раду Председништва ЦК СКС, који је био на дневном реду, и његовог кандидовања. Предлог су одбили сви. Председници покрајинских комитета Ђорђе Стојишић и Кољ Широка тврдили су да изречене критике на његов рад не оповргавају подршку дату њему као кандидату за још један мандат. Против одлагања били су и Вукашин Лончар, Марица Стаменковић, Дража Марковић, Добривоје Видић, Богдан Трифуновић и Слободан Милошевић. Епилог је био да је Стамболић поново изабран на функцију првог човека партије.⁶ Сличном и још изненаднијем маневру Стамболић је прибегао пре него што је изабран за председника Председништва Србије почетком маја 1986. године.⁷ Пошто је пре тога обезбедио превласт у Србији

⁴ Историјски архив Београда (ИАБ), 865, Градски комитет, 42, 1982, П, 5. 07. 82; Слободан Селинић, *Србија 1980–1986. Политичка историја од Тита до Милошевића*, Београд, 2021, 39, 40.

⁵ ИАБ, фонд Драже Марковића, к. 9, Дневничке белешке 1983. године, страна 343, 344, 345.

⁶ Архив Србије (АС), њ2, Централни комитет Савеза комуниста Србије (ЦК СКС), к. 425, 1985, Материјали са 92. седнице П ЦК СКС, 17. маја 1985.

⁷ „Иван Стамболић председник Председништва СР Србије“, *Политика*, 7. мај 1986, 1.

избором Милошевића за јединог кандидата за председника српске партије и пошто су у политичком животу Србије сви знали да је Стамболић себи наменио место председника Председништва Србије, он је на седници Председништва ЦК СКС 10. марта 1986. изјавио да не жели да буде председник Председништва Србије. Тражио је одлагање и тврдио да функцију неће прихватити иако је знао да је била резервисана за њега. Упозоравао је да није имао ни 50 година, а да би тим избором био на свим најистакнутијим функцијама у републици. Чланови Председништва нису прихватили његово одустајање од функције која му је већ била резервисана.⁸

Шта је Стамболић желео да добије оваквим маневрима које нам откривају архивски извори, тачније стенограми седница партијских тела? Оба пута је знао да ће свакако бити изабран на функције. Да ли је она на тај начин хтео да испровоцира што већу подршку својој личности и тако ојача политички положај? У првом случају могући разлог била је жеља да се још једном укаже на дубину сукоба у Србији и жестину којом су се покрајински политичари супротстављали јединству републике. У другом, после много напора који је уложио да доведе Милошевића на чело партије, око чега је постојало велико неслагање, одједном се одрицао функције председника републике коју му је мало ко спорио. Да ли је желео да ојача свој положај изнуђивањем јавног исказивања јединствене подршке од стране партијског руководства потпуно подељеног око Милошевићеве кандидатуре? Стамболић је свакако знао да ће, када саопшти да неће прихватити ту функцију, Председништво здушно почети да га убеђује у супротно. Када је то урадио претходне године, подршка настављању процеса кандидовања и његовог избора за председника ЦК СКС по други пут била је само начелна, у смислу подршке функцији и њеном ауторитету и само га је Милошевић директно подржао као личност. Овога пута је добио конкретнију подршку. Алтернативе није ни било и он је то знао. Било како било, архивски извори нам омогућавају бар толико да ове политичке маневре региструјемо као прилог Стамболићевој политичкој биографији, иако не можемо да до краја проникнемо у његове мотиве.

Друге две епизоде много јасније говоре о политичкој страни његове личности – Иван Стамболић је био одлучан борац за своју политичку позицију и намере и није презао ни од недемократских поступака.

Најпре, велику одлучност и упорност исказао је као председник Градског комитета 1983. када је Председништво ЦК СКЈ оптужило Градски комитет због политички непожељних појава (масовност и изрази поштовања покојнику) на сахрани Александра Ранковића августа те године.⁹ Месецима је трајало натезање савезног партијског председништва и руководства Србије које је стало иза Градског

⁸ Стамболић је рекао: „Ја сам био и секретар Извршног комитета, председник Извршног већа, председник ЦК, треба да будем председник Председништва – то све треба да се збије у десет година и да навршим 15 година са тим функцијама у републици, а требаће ми после тога много да радим. Не бих хтео да будем предлаган за пензију у 53-ћој“. АС, Ђ2, ЦК СКС, к. 433, 1986, Материјали са 119. седнице П ЦК СКС, 10. марта 1986.

⁹ Бојан Димитријевић, *Ранковић, други човек*, Београд 2020; Slobodan Selinić, *Srbija i politički odnosi u Jugoslaviji u vreme sahrane Aleksandra Rankovića 1983: tačke sukoba*, Istorija 20. veka 2, Београд, 2021, 415-434.

комитета, а било је изазвано упорним одбијањем Стамболића да прихвати кривицу. Стамболићево незадовољство изазвао је део из информације Председништва ЦК СКЈ од 4. октобра 1983: „Редовном критичком анализом стања и кретања у свакој средини, овакви и слични случајеви морају се унапред уочити и увек, конкретним политичким акцијама, на време спречити. Поводом сахране А. Ранковића посебне поуке и упозорења треба да извуку Савез комуниста и руководство града Београда.“¹⁰ Овако интониран последњи пасус имао је одређене политичке импликације, посебно у тадашњој политичкој пракси у којој је увођењем једногодишњег мандата, уз један реизбор, свака година била изборна. С обзиром на компликовану и дугу процедуру избора и реизбора изборни процес је трајао пола године и дуже. У лето 1983. Ивану Стамболићу је била друга година мандата председника ГК, а он је већ био виђен за председника ЦК СКС на подели функција идућег пролећа. Слично је било и са другим функционерима у Градском комитету. У таквој ситуацији критике из Председништва ЦК СКЈ могле су да оставе негативне политичке последице по градске функционере, тим пре што је савезни врх одлучио да се информација предочи партијском чланству у целој земљи. Стамболић је имао сасвим другачије виђење разлога за масован долазак народа на сахрану Ранковића. Узроке је тражио у кризи у друштву и погрешној политици државног руководства, а не слабостима у политичком раду ГК Београда. Његове ставове нам откривају стенограми са неколико седница које су тих месеци одржали Градски комитет и Председништво ЦК СКС. Говорио је више пута, опширно и детаљно излагао ставове и био веома директан. Скоро до краја је оголио кризу у друштву и држави. Издвајамо излагање на седници Председништва ЦК СКС 8. септембра 1983. године. Стамболић је сматрао да методи Државне безбедности коришћени за контролу група и појединаца означених као политички непријатељи нису могли бити ефикасни у предвиђању незадовољства обичних грађана изазваног лошим стањем у држави.¹¹ Инсистирао је да су масовно окупљање, аплаузи и клицање Ранковићу на сахрани представљали „изузетно вишезначно политички догађај“ који „превазилази и надилази Београд“. Стамболић је тиме скидао одговорност за такву опозициону демонстрацију са београдске партије и власти, инсистирајући на специфичностима Београда као највећег и главног града и укупној кризи друштва као окидачу за такво незадовољство. Кључно питање за њега је било како се десило да толико много људи ода последњу почаст некоме ко је означен као државни непријатељ, а да међу њима не буду ни „прочетнички елементи“ ни „остац буржоазије или предатних

¹⁰ ИАБ, 865, ГК, 45, 1983, 24. 10. 1983, Строго пов. 02-86; Dejan Jović, *Jugoslavija – država koja je odumrla. Uspom, kriza i pad Četvrte Jugoslavije (1974.–1990.)*, Zagreb, 2003.

¹¹ Пренео је обавештајне и политичке оцене са градског нивоа да је догађај „изненадио политичке раднике, политичке структуре, изненадио Савез комуниста и његово руководство, али је изненадио чак и Службу државне безбедности“. Стамболић је закључио да је стање у земљи било такво „да се мање него икад смемо ослањати само на информације Службе државне безбедности“, јер су њени методи и систем рада „потпуно заказали“ и јер је Државна безбедност била суочена са „неким новим феноменима, новим начином испољавања, можда стихијским, спонтаним, који се теже предвиђа и сагледава, јер у њему нису експонирани снаге и носиоци непријатељске делатности“. АС, б2, ЦК СКС, к. 416, 1983, Материјали са 45. седнице П ЦК СКС, 8. септембра 1983.

и непријатељских структура“, а да чак ни ибеовци нису дошли у великом броју. Иван Стамболић је присутне описао као „сложену, вишеслојну, различиту по мотивима“ масу. Кључан разлог за масовност видео је у незадовољству стањем у држави. „Аплауз на сахрани сигурно је и аплауз једном догматском времену или ранковићевски схваћеној монолитности и јединству, реду, поретку и слично (...) кад бисмо ишли да вршимо анкету и питали на пример – „шта мислиш, ко је био Ранковић“ – од тројице двојица би одговорила – „ради се о човеку који је важио за човека реда, поретка, јединства, безбедности“.“ Стамболић је отворено говорио о бројним пропустима партијског и државног врха и опомињао да ће убудуће ескалација незадовољства можда бити још израженија. Тон његове критике државне политике и руководиоца био је веома оштар. Скретао је пажњу на сталну изненађеност и неспремност руководства земље на велике кризе, пребацујући му да стално „шокира људе“.¹² Председник ГК СК Београда је говорио и о сталним политичким сукобима унутар власти, нападима са врха државе на градску власт, немогућности да се обичним људима објасни економска дезинтеграција земље.¹³ Осудио је праксу јавних расправа у политичким форумима земље у којима се пред грађанима отворено испољава нејединство и руши углед земље у свету, додајући да „одговорна политика не значи да све о чему се води расправа мора бити на екрану, све у штампаном слогу, све на тротоару, на улици и у кафани“. Закључио је да „сви у овој земљи осећају и доживљавају, а то примају с бесом, да се земља и даље разједињује, распада (...) На другој страни – одржава се погреб човеку који је био синоним неког јединства, неке безбедности земље“. Уочавао је и све већу незаинтересованост и неактивност основних партијских организација које су са појачавањем кризе одустајале од борбе за партијску политику наметану са врха („Ми у тим акцијама понекад према бази СК идемо помало са пресијом, да нешто изнудимо, да их на нешто нагонимо... Али, изгледа да се то уопште више не прима.“) Осим опште друштвено-економске и политичке кризе, Стамболић је нарочито истицао „фактор Косово“ који је „висио у атмосфери“ као окидач незадовољства у граду, наводећи пример концерта на Коларчевом универзитету на коме је публика френетичним аплаузом поздравила уметника који је представљен као неко ко је недавно дошао из Приштине и закључио да „људи који долазе с Косова, сматрају се Палестинцима које треба помагати. То је стање свести, признали ми то или не“. Упозоравао је да је криза у држави била толико дубока, да власт више није била сигурна када ће наићи на јак опозициони отпор. Предосећао је да ће политички

¹² „Изнанадило нас је Косово, изненадили су нас инострани дугови, изненадио нас однос иностраног капитала према тим дуговима... Нас стално крупне ствари изненађују, а ствари се и у економији и у друштву развијају тако да се незадовољство и даље шири (...) стање се мења и изгледа да се убрзавају промене у негативном смеру (...) У Скупштини СФРЈ летос – „судбина земље у питању!“ На Косову – „судбина земље у питању!“... стално је судбина земље у питању. За не мали број људи решење косовског питања могуће је једино на ранковићевски начин. Јер, они изгледа немају поверења у наше начине.“ Исто.

¹³ „Просечна свест, ја морам да кажем и моја свест, тешко може да схвати да земља са јединственим тржиштем, јединственом валутом (...) тако бар у Уставу пише, истовремено извози и увози пшеницу, с тиме што је извози јефтине од увоза! Не може то да схвати радник – грађанин, па макар ми дубили на глави.“ Исто.

отпори властима наставити да јачају и сматрао је Ранковићеву сахрану као још један корак у ширењу опозиционог простора.¹⁴ То је за њега био наставак опозиционих деловања у публицистици, књижевности, хумору, позоришту. „Та се граница стално помера, милиметар по милиметар, тачку по тачку (...) А на идућем таквом скупу или сличном скупу од сто или више хиљада људи, нисам сигуран да унутар неће бити постављено и динамитно језгро које ће их позвати на Трг Маркса и Енгелса, да пођу улицама... Сви знамо шта бисмо у таквој ситуацији морали да чинимо – да их сачекамо, да их тучемо.“¹⁵

Највећу политичку одлучност Стамболић је показао када је омогућио Слободану Милошевићу да дође на његово место председника Председништва ЦК СКС 1986. године. Сарадња двојице политичара трајала је врло дуго. Милошевић је наслеђивао Стамболића на функцијама у привреди, а потом и на челу ГК Београда 1984–1986. године. Од 1985. овај тандем је активно радио на избору Милошевића на још једну функцију коју је напуштао Стамболић – место челног човека српске партије. Политичке борбе у Србији тада су биле оштрије него икада после Титове смрти. Стамболић и Милошевић су имали много противника, а најоштрији и истовремено политички „најтежи“ био је стари политичар Дража Марковић. Против Милошевићеве кандидатуре за председника партије био је знатан број чланова Председништва ЦК СКС, које је суштински имало најважнију реч. Душан Чкребић се колебао, имао је резерве према Стамболићу, али му се политички опортуно приклонио, обезбедивши себи функцију на савезном нивоу. Стамболић и Милошевић су на своју страну привукли већину старијих политичара (Никола Љубичић, Петар Стамболић, Добривоје Видић), као и покрајинске политичаре који су пристали уз Милошевића, верујући да је он мања опасност по самосталност покрајина од Драже Марковића, познатог по борби за јединство републике. Подржао их је и део Председништва ЦК СКС. Борба за власт је била дуга и бескрупулозна. Стамболић и Милошевић су, у словима новог изборног поступка који је предвиђао да иницијативе за кандидатуре дају нижи органи партије, организовано радили да Милошевић добије што већу подршку „базе“. Архивски извори указују да је Стамболић остао нем на бројне примедбе на недемократске поступке приликом предлагања кандидата. Његову подршку Милошевићу није смањила ни чињеница да су о Милошевићу изнете бројне примедбе у врху партије. Од 20 чланова Председништва ЦК СКС (14 из централне Србије и по три из две покрајине), изричито против Милошевића било је шест чланова из централне Србије, док их је против било седам, не рачунајући њега. Дакле, већина није могла бити мања, али чињеница да истрајавањем на Милошевићу поларизује партијски врх до крајњих граница, није поколебала Стамболића.¹⁶

¹⁴ „Нема више ситних и споредних ствари и питања. Више се не зна (...) које питање може бити повод за ескалацију различитих иступа и наступа или окупљање грађана са тешко предвидивим потенцијама и исходима (...) У некој другој прилици скупиће нам се 300 хиљада људи (...) На Новом гробљу је учињен крупан корак даље у освајању нечега што се очитује у томе да хиљаде људи слободно може да скандира „Лека“, „Марко“, да аплаудира, да они који су се ту скупили врше покушај рехабилитације Александра Ранковића и његове политике.“ Исто.

¹⁵ Исто

¹⁶ Kosta Nikolić, *Kako je Slobodan Milošević izabran za vođu srpskih komunista (II)*, Istorija

Архивска документа показују да се Иван Стамболић није либио ни да до танке већине дође недемократским поступцима, укључујући и сам чин гласања. Манипулисање чак и на гласању било је сасвим атипично за функцију председника партије. Учинио је то и на драматичној седници Председништва ЦК СКС 24. и 25. јануара 1986. и на седници ЦК СКС у фебруару исте године. У Председништву ЦК СКС искристалисала су се два кандидата – Слободан Милошевић и Радиша Гачић. Стамболић је успео да издејствује одлуку да буде предложен само један кандидат и да то буде Милошевић. Он је изгласан са 12 гласова за у условима великог метежа у коме је Стамболић морао да користи положај председавајућег како би остварио циљ. Најпре је на гласање ставио Гачића, у ваздуху је већ било десетак руку када је прекинуо гласање и после нове конфузије тражио да се прво гласа за Милошевића.¹⁷ Стамболић је функцију председавајућег злоупотребио још више на седници ЦК СКС 26. фебруара 1986. како би ово тело потврдило Милошевића као јединог кандидата за председника партије. Атмосферу у којој је то учинио дочаравају и сведочење учесника и стенограм седнице из Архива Србије. Против Милошевића

20. века 2, Београд, 2006, 105-122; Слободан Селинић, *Србија 1980–1986. Политичка историја од Тита до Милошевића*, Београд, 2021.

¹⁷ Атмосферу приликом гласања дочарава и део стенограма:

„Иван Стамболић: Јесмо ли утврдили да су двојица. Јесмо. То су Радиша Гачић, Слободан Милошевић. Утврдили смо и то. Стављам сада то на гласање. Ко је за Радишу Гачића? Сада утврђујемо наш предлог за. Да се разумемо. Који је један кандидат за председника ЦК? Па не можемо и за једног и за другог, сада морамо да се одредимо ко је. Па чекајте, да ли ја то водим добро? Прво, уморни смо сви. Прво смо се одређивали...

_____ : Да буде један човек на листи. Мало пре смо гласали да буде један човек, један кандидат.

М. Вићентијевић: Уопште нећу да гласам, сматрам да овоме не треба гласати. Ево одустајем од гласања сваког. Мислим да није ред да овакву крупну ствар овако радимо. Не знам сада немам појма, ево нећу гласати.

_____ : Идемо без кандидата.

_____ : Имам ли право да гласам.

Иван Стамболић: Не морамо да се одредимо. Не знам шта је била забуна, ја сам..

_____ : Нема забуне.

Иван Стамболић: Остајемо ли при одлуци или идемо (...) Добро, јесмо ли за то да имамо од осам евидентираних имамо два око којих се изјашњавамо. Или идемо више. Па имао сам утисак у мало... расправи ја сам рекао имамо кандидате Слободан Милошевић, Радиша Гачић. И сада треба да гласамо који је кандидат. Хоћемо ли да гласамо? Морамо. Ж. Мишић: Не треба уопште да гласамо пошто се зна, сада ја сматрам... према томе не треба и нећу да гласам. Ево зашто ако се изјаснило за једног кандидата предлог је зна се ко је. Нећу сада да се конфронтирам противу њега.

_____ : Нисам ни за једног, нека иде, ко је добио већину нека иде.

Жика Мишић: Ми смо се изјаснили пре тога за једног кандидата, нема смисла овде да заостравамо толико ствари непотребно. Ништа немам против да буде Слоба кандидат и готово.

_____ : Не гласаш ти против неког, него гласаш за.

_____ : Ја знам шта причам.

Председавајући: Жико, ево ко је за Слободана Милошевића по том твоме? Дванаест је за Слободана Милошевића.“ АС, б2, ЦК СКС, к. 431, 1986, Материјали са 114. седнице ПЦ ЦК СКС, 24. јануара 1986; ИАБ, фонд Драже Марковића, к. 12, 1986. година, 1132-1134.

је гласало шест чланова ЦК СКС, али колико је било за није ни утврђено.¹⁸ Петар Живадиновић сведочи да је највише било неопредељених, тј. оних који уопште нису дизали руку, те да Стамболић „никако није успевао да набаци“ до већине за Милошевића и да су „бројали, бројали, па пребројавали“, док Стамболић није и неопредељене гласове урачунао као гласове за. Живадиновић закључује: „Они који су били неопредељени су били очито већина.“ Стамболић је до „већине“ дошао тако што је неопредељене (уздржане) рачунао као гласове за Милошевића.¹⁹ И из стенограма је очито да је с муком обезбедио већину за свог кандидата.²⁰

Архивски извори потврђују и да је Стамболић заложио сав свој политички ауторитет за Милошевића. То је посебно дошло до изражаја у ЦК СКС 26. фебруара 1986. године. Тада је имао задатак да после Председништва и ЦК убеди у потребу избора само једног кандидата за председника и да тај један буде Милошевић. С обзиром на јаке оптужбе о недемократичности поступка, морао је да увери ЦК да избор Милошевића није имао никаквих мрља. Стамболић је поново максимално искористио позицију председавајућег. Пре дискусије о кандидатима одржао је говор који је био мешавина притиска на ЦК и голе демагогије. Био је то један од његових најлошијих политичких говора. Бранећи поступак евидентирања кандидата у бази упркос бројних примера недемократских појава, нагласио је да је СКС спровео изборни поступак са жељом да се избори одвијају „јавно, демократски, да што више допринесу јединству Савеза комуниста Србије“ и да је спроведено „слободно масовно предлагање и испољавање мишљења“. Тврдио је да евидентирању нису претходили „никакви спискови пожељних и непожељних нити било какве наруцбенице одозго“. Посебно је био оригиналан покушај доказивања неопходности избора само једног кандидата, што је била најслабија тачка Стамболићеве и Милошевићеве тактике, јер је ЦК СКЈ инсистирао да се партијски збори обављају са више кандидата. Стамболићу је било јасно да тиме крши и одлуку савезног партијског врха и вољу чланства, па је том питању посветио посебну пажњу. Пошавши од тога да је у процесу евидентирања било осам кандидата, али да је једног спречавао статут да прихвати кандидовање (мислио је на себе), да се други изјаснио за трећег (мислио је на Гачића који је подржао Милошевића), да су остали „из различитих разлога изразили жељу да не буду кандидовани“, наставио је тврдњом да су тиме испунили захтев ЦК СКЈ о више кандидата и закључио: „Није се, дакле, од једног кандидата пошло, него се до њега дошло.“²¹ Из другог дела говора осећао се притисак на

¹⁸ АС, њ2, ЦК СКС, к. 404, 1986, Материјали са 27. седнице ЦК СКС, 26. фебруара 1986, Неауторизоване магнетофонске белешке; Kosta Nikolić, *Kako je Slobodan Milošević izabran za vođu srpskih komunista (II)*, Istorija 20. veka 2, Beograd, 2006, 105-122.

¹⁹ „Осма седница: Рађање вође (први део)“, <https://www.youtube.com/watch?v=-GRKZYk0DzE> (приступљено 6. марта 2021)

²⁰ Тај део је у стенограму забележен овако: „Ко је за то да Слободан Милошевић буде кандидован за председника Централног комитета Савеза комуниста Србије нека дигне руку? Ко је против (Шест гласова против, нисам бројао оне за, сви присутни на седници су за, уздржаних у нашем гласању нема). Констатујем да смо за председника ЦК СК Србије кандидовали друга Слободана Милошевића, уз шест гласова против.“ АС, њ2, ЦК СКС, к. 404, 1986, Материјали са 27. седнице ЦК СКС, 26. фебруара 1986, Неауторизоване магнетофонске белешке.

²¹ Стамболићу је било јасно да је такво објашњење било неуверљиво и демагошко, али

чланове ЦК да буду јединствени у подршци Милошевићу. Тражио је да се у даљем току избора преовладају разлике, тај тренутак је назвао „преломним“ у грађењу јединства, упозорио ЦК да је оно било највише политичко тело у републици које прихвата или одбацује кандидатуру, што је „чин са несумњивим политичким значајем и одјеком“, те да је важно хоће ли пред јавношћу и комунистима Србије и Југославије показати јединство или се упожавати у разликама. Када је рекао да кандидати за које се определи ЦК треба да понесу са седнице „што јединственију подршку како би их растеретили хипотеке наше евентуалне подељености“, чинио је снажан притисак на ЦК. Такав смисао имале су и ове речи: „Расправљали смо у овој сали и много сложеније и значајније теме, па смо сачували и достојанство и јединство. Надам се да ће тако бити и овом приликом, да ће овај Централни комитет прихватити предлог овог Председништва (...) што јединственије.“ Уверавао је да његово излагање није „агитовање за било ког од кандидата“, а потом у наставку учинио управо то – заложии сав свој ауторитет за Милошевића. Покушао је да умањи значај чињенице да је у Председништву ЦК СКС било много оптужби на рачун Милошевића: „Не видим ништа драматично ни када се за једног кандидата не изјасни већина, а поготово кад други добије двотрећинском већином гласова.“ Потом је изнео похвале Милошевићевој личности: „Лично сам уверен да ће успешно обавити дужности које ће његовој функцији наметати како усвојене политике тако и предстојеће околности. Његовим избором подмлађујемо руководећи састав у републици. Стекао је толико искуства која омогућују да не понавља ни своје ни туђе грешке. Темељито је упућен у проблеме и путеве нашег економског развоја на основама самоуправљања, што га посебно препоручује за наредни мандат (...) Чак и кад бисмо прихватили изречене резерве које се односе пре свега на његову жустри-ну, на његов темперамент, дакле чак и када бисмо све то признали као потенцијалне слабости у неком општем смислу, оне би могле бити и предности у условима какви су и какви нас чекају. Пред нама је време јасних и одлучних разграничења са нејасним и неодлучним ставовима, време које налаже брже разграничавање са различитим отпорима и колебањима и вербализмима, време оштрих резова, узрока и последица нерада, јавашлука, корупције, групашења, време борби против свега што је изазивало незадовољство или малодушност комуниста и радних људи.“²²

О ОДНОСИМА СРБИЈЕ И ПОКРАЈИНА И УСТАВУ ИЗ 1974: ДОСЛЕДНО ЗАЛАГАЊЕ ЗА ЦЕЛОВИТОСТ И ЈЕДИНСТВО СРБИЈЕ

Иван Стамболић је био веома ангажован у решавању једног од горућих проблема тадашње Србије – дезинтегрисаност републике према Уставу из 1974, посебно у годинама када је био председник Извршног већа Србије почетком осамдесетих и председник партије средином осамдесетих. Први период обележило

је касније кривицу сваљивао на Милошевића, тврдећи да је он „скакао као опарен“ на помен могућности да буде више кандидата: „Онда сам прибегао образложењу да смо пошли од више кандидата да бисмо у демократској расправи дошли до једног! Шта ћете, држао сам да је то право решење!“ Ivan Stambolić, *Put u bespuće. Odgovori Ivana Stambolića na pitanja Slobodana Inića*, Beograd, 1995, 141.

²² АС, б2, ЦК СКС, к. 404, 1986, Материјали са 27. седнице ЦК СКС, 26. фебруара 1986, Неауторизоване магнетофонске белешке.

је неколико његових излагања у јеку тадашњих сукоба републичког и покрајинских руководстава. Заступајући политику републичког руководства које је указивало на потребу остваривања јединства у републици и ширења надлежности републичких органа на целу републику, бар у оним питањима којима је то уставом било предвиђено, Стамболић је говорио одмерено и аргументовано. Неки од аргумената били су довољно снажни да на њих покрајински политичари, иако увек спремни да уђу у сукоб са републичким, нису имали одговор. То је био случај са Стамболићевим излагањем на седници Председништва ЦК СКС 16. јула 1981. када су републички политичари изложили критици дезинтеграционе процесе у републици снажније него до тада. Иван Стамболић у том тренутку није користио јаке политичке квалификације попут других истакнутих републичких кадрова који су износили озбиљне оптужбе на рачун покрајинског руководства Војводине, али је његов говор суштински био највећа оптужба на рачун покрајинског врха, јер је анализом Друштвеног плана покрајине доказивао свесно и намерно избегавање свих веза са републиком. Инсистирао је да је по слову Устава било неопходно да цела република има јединствен друштвени план. За њега је то што ће Србија имати три плана било насиље над стварношћу, јер су тако постојеће материјалне противуречности претваране у политичке сукобе. Детаљном анализом садржаја Друштвеног плана Војводине показао је да се ни по чему није могло видети да се он односио на покрајину у саставу Србије. Замерио је што Србија у том документу није формално ниједном поменута, што се он позивао само на савезна и покрајинска државна и партијска документа, без помињања републичких и што није предвиђао никакво непосредно заједништво са Србијом, иако су многе привредне организације из централног дела Србије и покрајине сарађивале. Упозоравао је на дезинтеграционе процесе у економији, разбијање организација на покрајинске и републичке делове, пад промета између покрајине и остатка Србије. Говорио је о проблемима у реализовању надлежности републике у складу са члановима 300 и 301 Устава, на основу којих су усвајани закони од важности за целу републику: од око 500 усвојених закона, јединствена примена на територији целе Србије је предвиђана само у 40. У њима је било 3.035 чланова, од којих је само 162 важило за целу републику (6,5%).²³ Одлучност да као председник републичког Извршног већа брани ингеренције републике и супротстави се њеном цепању у три дела Стамболић је исказао и у јуну 1981. када је било актуелно питање усвајања Друштвеног плана Србије који није било могуће усвојити због отпора покрајина. Био је свестан неопходности постизања договора, али не по цену одустајања од минимума заједничких функција које је прописивао Устав. Опомињао је да не може у Скупштини Србије бити усвојен план у којем није стајало да ће Србија развијати Косово, народну одбрану и друштвену самозаштиту, бранити земљу, а то су све биле ставке које је покрајинско руководство Војводина одбацивало. Прихватио је да ЦК срочи неколико реченица које би задовољиле законску форму и да то буде партијска директива, али је одбио да Извршно веће стане иза тога ако је то било испод „минимума свих минимума“. Упозорио је Председништво ЦК СКС: „Ви вичите на мене колико хоћете, али не вреди. Ја све схватам и разумем и политичке последице и све. Не може то на Већу

²³ АС, б2, ЦК СКС, к. 328, 1981, Материјали са 78. седнице П ЦК СКС, 16. јула 1981.

проћи. Можете све консеквенце, можемо, односно могу да поднесем оставку, можете изабрати друго Веће, али то је крупна ствар у питању.²⁴ И на Осамнаестој седници ЦК СКС децембра 1981, када је републичка власт најоштрије до тада поставила питање односа у републици и немогућности функционисања према Уставу из 1974, Стамболић је низом примера поткрепио оправданост покретања дискусије о односима у Србији после албанских немира 1981. године.²⁵

Током две године које је провео на месту председника ГК СК Београда (1982–1984), односи са покрајинама нису били у Стамболићевом фокусу, али су се вратили његовим ступањем на место председника партије 1984. и били су једна од његових најважнијих преокупација наредне две године. Када је постао председник СКС 1984, прошло је већ десет година од Устава из 1974, а Србија и даље није била конституисана у складу са Уставом и није могла да јединствено на целој територији оствари ни оне функције на које је имала право. Отуда је редефинисање односа са покрајинама постало Стамболићев приоритет. Он је на њему радио наредне две године, стрпљиво, тактично, трпећи нападе и увреде из покрајина не би ли издејствовао њихове ситне уступке у правцу републичког јединства и заједништва. Одлагао је одлучивање о спорним питањима у ЦК СКС и смиривао атмосферу како би избегао конфронтацију са покрајинским политичарима који су свим силама бранили самосталност покрајина од Србије и изједначавање са републиком на савезном нивоу. Трудио се да спорови буду решени у Србији, разговорима са покрајинским политичарима који су, сасвим супротно, упориште тражили ван Србије, посебно у БиХ и Хрватској, и настојали да издејствују интервенције савезног врха у односе у Србији. Током те две године Стамболић је о односима у републици говорио више пута, јасно стављајући до знања да су потребне промене у правцу остваривања целовитости републике. У архивским изворима сачувано је неколико говора са експлицитним порукама првог човека СКС. У расправи на Осамнаестој седници ЦК СКС децембра 1984. упозорио је покрајинске власти да покрајине и „народности“ нису подстанари у Србији, али „ми у њој нисмо ни сустанари“. Дакле, покрајине нису могле бити изједначене са републиком.²⁶ Скрећемо пажњу и на говор Ивана Стамболића на седници Председништва ЦК СКС 20. маја 1985. године. Став Србије сублимирао је овако: „Наш приступ јесте целовита и доследна реализација уставних принципа и начела.“ Додао је да СКС није заступник „уставног ревизионизма којим би се смањивала права покрајина у федерацији. Али не можемо се сложити

²⁴ АС, њ2, ЦК СКС, к. 328, 1981, Материјали са 77. седнице П ЦК СКС, одржане 25. јуна 1981, 2. део.

²⁵ Навео је: одбијање покрајинског СУП-а да позове републичке резервне снаге милиције док насиље није ескалирало, телеграм ИВ Војводине упућен ИВ Србије 30. априла, два дана после заједничке седнице Председништва ЦК СКС и Председништва СРС, којим је одбило да делегира представнике у заједничку радну групу за обнављање активности на изради републичког закона о народној одбрани, одбијање ИВ Војводине да са ИВ Србије постигне договор око усклађивања међународних посета за следећу годину. АС, њ2, ЦК СКС, к. 307, 1981, 18–24. 12. 1981. / Други део – стенограми са првог, другог и трећег дана рада/.

²⁶ АС, њ2, ЦК СКС, к. 400, 1984, Материјали са 18. седнице ЦК СКС, одржане 23. новембра 1984, Неауторизоване магнетофонске белешке.

са тенденцијама да односи у СР Србији попримају конфедеративне ознаке при чему су два партнера позната и дефинисана, а трећи уставно не постоји“. Поменуто је да република и даље није имала јединствени план друштвено-економског развоја, да је била дезинтегрисана на три целине и да се у примени Устава мора поћи од тога да покрајине не могу постојати ван републике и да се морају изграђивати као њени делови.²⁷ У Председништву ЦК СКЈ 23. јула 1985. Иван Стамболић је истакао да централни проблем односа унутар Србије није било остваривање уставног концепта покрајина и њихове самосталности, већ „вишеструко и вишегодишње заостајање у остваривању уставног концепта Социјалистичке Републике Србије, нарочито у погледу остваривања јединствених и заједничких интереса и функција“.²⁸

Конечно, после дугих и мучних преговора, погађања и сукоба, бројних Стамболићевих порука сличних напред изнетим, његова тактика је 1986. довела до договора о изменама статута партије и основама изграђивања заједништва и јединства у републици, које су представљале ситне уступке покрајинских политичара и којима је задовољена форма републичког заједништва, али није стављена тачка на стварну распарчаност Србије.

ЕКОНОМСКО ЗАОСТАЈАЊЕ ЦЕНТРАЛНЕ СРБИЈЕ: ВИШЕГОДИШЊА НЕУСПЕШНА БОРБА ИВАНА СТАМБОЛИЋА ЗА МАТЕРИЈАЛНЕ ИНТЕРЕСЕ РЕПУБЛИКЕ

Сваки српски политичар је, најкасније од краја седамдесетих и почетка осамдесетих, знао да је централни део републике деценијама економски све више заостајао за југословенским нивоом, да је био исподпросечно развијено подручје Југославије, али је политичким одлукама на савезном нивоу, на које је Србија пристајала, сврстан у „развијене“ делове земље и тиме издвајао значајна средства за финансирање оних делова (БиХ, Црна Гора, Македонија и јужна српска покрајина) који су били означени као неразвијени. Систем је функционисао без економских критеријума који би показали ко је заиста развијен, а ко не. Покушаји да се ти критеријуми утврде зачети су средином петогодишњег периода важења Друштвеног плана СФРЈ 1976–1980. и нису дали резултат због неслагања република и покрајина. Они би показали да недовољно развијени нису толико неразвијени у односу на централну Србију нити да је тај део Србије развијен. Централна Србија је остала трајно сврстана у развијене, а суштински све неразвијена, са половином своје територије која је била изразито неразвијена, чак и неразвијенија од „неразвијених“ република.²⁹

Руководство Србије је, пре свих Иван Стамболић, то питање почело да потенцира од краја седамдесетих, али никада одлучно и до краја, увек пристајући

²⁷ АС, б2, ЦК СКС, к. 425, 1985, Материјали са 93. седнице П ЦК СКС, 20. маја 1985, ЦК СКС, Председништво, Строго поверљиво, Неауторизоване магнетофонске белешке; Слободан Бјелица, *Војвођанска аутономија – кризно жариште социјалистичке Југославије*, Култура полиса, посебно издање, Нови Сад, 2018, 273–280.

²⁸ Архив Југославије (АЈ), 507, СКЈ, Председништво ЦК СКЈ, 131. седница, 23. јул 1985.

²⁹ Слободан Селинић, *Србија 1980–1986. Политичка историја од Тита до Милошевића*, Београд, 2021.

на очување фиктивног југословенског јединства на штету материјалних интереса и увек стављајући у исту раван борбу да подаци о заостајању Србије не дођу у руке оних који су сматрани за српске националисте са борбом за материјалне интересе привреде централне Србије. То се види и из признања Ивана Стамболића, тада председника ЦК СКС, у разговору са члановима радне групе Председништва ЦК СКЈ 20. децембра 1984: „1977. када је једна београдска новина поставила питање да ли Србија заостаје, ми смо сменили главног уредника. То је било пре 7 година, није то тако давно. То је била табу тема. Сви ми који смо доносили одлуку о уреднику знали смо да је он поставио тачно питање. Али смо то тако урадили. Када смо две године иза тога ми политички донели одлуку на Савезном савету на Брду код Крања 1979. године да покренемо то питање уз обавезу и договор да не сме то да продре у јавност, то је ипак био напредак да заједнички разговарамо, али је то био цех. Ја сам то питање елаборирао на Брду код Крања и првог дана смо били беле вроне, сви су се питали шта је то сада (...) Ми и даље над тим дежурамо, јер нема тачке на којој се на опаснији начин могу закачити националисти и нема тачке на којој они тако широко могу да преузму у руке такву ствар, да би то било веома опасно. Значи над тим дежурамо, јер по природи ствари проблем је такав да га лако националисти користе.“³⁰

Покушавајући годинама да наиђе на разумевање осталих делова федерације за чињеницу да централна Србија економски заостаје а да истовремено ти подаци не дођу у руке оних које је означио за српске националисте, Стамболић није успео ни једно ни друго. Централна Србија је и у Друштвеном плану за период 1986–1990. третирана као „развијена“, иако је била ближа неразвијенима које је финансирала. За разлику од 1977, питање није могло бити гурнуто под тепих сменом новинара. Тада су сви писали о заостајању Србије, а велики простор му је посвећен и у *Меморандуму САНУ* (1986) у коме су изношени исти економски подаци које је годинама раније Иван Стамболић елаборирао пред политичарима из других делова земље, безуспешно покушавајући да наиђе на разумевање за тезу о неодрживости положаја централне Србије. Средином осамдесетих за тај проблем су знали и о њему говорили и новинари и скупштински делегати и функционери, али и интелектуалци, како они са партијском књижицом, тако и они са антикомунистичким убеђењима.

У архивским документима налазимо много места на којима је Иван Стамболић износио податке о материјалном заостајању централне Србије. Ова врста архивских извора од прворазредног је значаја за разумевање тадашњих односа у Југославији и положаја Србије, јер је Стамболић у својим наступима користио обиље статистичких података стручних економских служби. Издвојићемо само најважнија излагања.

Доминантно место заузима његов говор на заједничкој седници савезних савета на Брду код Крања од 9. до 12. јула 1979. у расправи поводом „објективизираних критеријума и показатеља за одређивање степена привредне развијености СР и САП“, који смо пронашли у Архиву Србије. Председник ИВ Србије наступио је тактично, не желећи да остави места дилеми да ли је Србија за солидарност,

³⁰ АС, б2, ЦК СКС, к. 406, 1983-84, Материјали са састанака, 20. децембар 1984, Стенографске белешке са састанка са члановима радне групе.

заједништво и помоћ неразвијенима, али је изнео низ показатеља њеног континуираног економског заостајања. Поделу на развијене и неразвијене републике и покрајине сматрао је упрошћеном, јер није одражавала стварно стање и достигнут степен развијености. Истакао је да је централна Србија била испод југословенског просека развијености и знатније испод развијености других република и покрајина са којима је сврстана у групу развијених. Зато је у име Србије инсистирао на одређивању економских аргумената који би показали степен развијености и граничне вредности по којима би се разврставале републике и покрајине у развијене и недовољно развијене. Стамболић је тражио да се води рачуна о степену развијености и материјалним могућностима сваке републике и покрајине. Јасно је указао на заостајање централне Србије у економском развоју и континуирано приближавање недовољно развијеним републикама, иако је имала статус развијеног дела земље и финансирала развој недовољно развијених. Истакао је да је централни део Србије по економским показатељима био испод југословенског просека, а у неким параметрима чак и испод неких неразвијених република. Представио је податке по којима су набавна вредност основних средстава по радно способном становнику, степен запослености радно способног становништва, друштвени производ и репродуктивна способност привреде били 4 до 18 индексних поена испод југословенског просека и да је сличан тренд владао и код опремљености рада у привреди, степена аутоматизације оруђа за рад у индустрији, удела пољопривредног у укупном броју становништва. За Стамболића се радило о заостајању „на виталним подручјима“. Додао је да је динамика привредног раста после 1968. била испод југословенског просека и имала тенденцију даљег успоравања.³¹ Упркос наведених показатеља, упозоравао је Стамболић, централна Србија је убрајана у развијене делове земље од 1966. и од тада је издвајала средства за друге. За издвајања од 1976. до 1980. закључио је да су превазилазила „материјалне могућности привреде овог дела Републике“. Посебно је инсистирао на проблему постојања подручја у централној Србији са израженим карактеристикама неразвијености (милион и по људи, 48 од 114 општина, 40% територије). Те општине су биле далеко испод нивоа развоја оних република које су имале статус неразвијених, а давале су допринос за

³¹ Тврдње је илустровао низом података: учешће индустрије у стварању друштвеног производа је 1977. било 34,7%, мање него на Косову и недовољно развијеним републикама (36,1%); пољопривредног становништва је у централној Србији било 36,8%, а у Југославији 31,1%, у БиХ 31,6%, Македонији 33,5%, Црној Гори 28%, што је говорило о „слабијем интензитету и домашају индустријализације“; у претходној деценији пало је учешће инвестиција друштвеног сектора привреде централне Србије у укупним инвестицијама друштвених средстава привреде Југославије са 27% 1967. на 18,8% 1975; од 1971. до 1975. стопа инвестиција у ужој Србији била је 20,7%, а у Југославији 23,5%, недовољно развијеним републикама и Косову 32,2%; стопа инвестиција је у централној Србији 1976. и 1977. износила је 25,8%, а у Југославији 28,3%, у неразвијенима 35,6%; од 1971. до 1977. у централној Србији је за трећину смањен прираст дохотка на јединицу ангажованих средстава, два пута успорено обраћање средстава, 12% погоршана ефикасност привређивања, три пута смањена акумулативна способност организација удруженог рада и њихов степен самофинансирања, а 40% повећан степен задужености привреде. АС, б2, ЦК СКС, к. 406, 1983-84, Материјали са састанака, 20. 12. 1984, Дискусија Ивана Стамболића.

њих, при чему нису могле да добију довољно потпоре из развијеног дела Србије, јер је заостајање било толико да би привреда осталог дела републике морала да издваја најмање онолико колико је издвајала и за неразвијене. Стамболић је инсистирао на томе да је централна Србија, после Косова, била најаграрније подручје земље, видећи у томе један од узрока следећег великог проблема – незапослености. Додао је да су показатељи заостајања „скривани“ подацима о друштвеном производу по становнику због споријег раста становника у односу на неразвијене делове земље. Закључио је да се централна Србија не може сматрати развијеном, већ је имала тенденције приближавања неразвијеним („интермедијално подручје у односу на друге“). Знао је шта политички не сме да изговори (да је заостајање централне Србије било узроковано издвајањем за недовољно развијене), па је завршио уверавањем да Србија узроке заостајања није тражила у дотадашњем обиму издвајања за неразвијене. Знао је и шта мора да каже (због неповољних тенденција у развоју Србија је сматрала оправданим захтев да се преиспита реална могућност њених даљих издвајања), јер би се настављање тадашњег обима давања „вишеструко негативно одразило“.³²

Током тешких преговора 1980. око финансирања неразвијених у периоду 1981–1985. Стамболић је више пута указивао на немогућност привреде централне Србије да издваја средства у обиму као до тада, потенцирајући елементе који су указивали на њено заостајање за југословенским просеком развијености. На седници Председништва ЦК СКС и Председништва Србије 7. октобра 1980. критиковао је начин финансирања неразвијених преко савезног Фонда за неразвијене, указао да Фонд није израстао у чиниоца који доприноси повезивању привреде југословенских република и покрајина, већ је деловао као фактор затварања привредног развоја у републичке и покрајинске границе и изнео низ показатеља привредног заостајања централног дела републике за југословенским нивоом, које се временски поклопило са постојањем Фонда за неразвијене. Упозорио је да привреда републике није била у стању да истовремено оствари минималне циљеве сопственог развитка и настави да издваја скоро 3% друштвеног производа у Фонд федерације за подстицање развоја недовољно развијених, за допунска средства за опште, друштвене и заједничке потребе мање развијених и за допринос Црној Гори за отклањање последица земљотреса. Сматрао је да је економска ситуација централног дела Србије била толико сложена да није било могуће „извлачење вишка рада из удруженог рада, његово преливање у друге републике (...) без тежих економских и других последица за развој привреде ужег подручја“. Зато је као максимум који је Србија могла да учини означио издвајање за Фонд федерације и за допунска средства за савезни буџет у висини средстава која ће САП Косово добити по та два основа.³³

На седници Координационе комисије СИБ-а 8. октобра 1980. поновио је став Србије да је лепеза развијености широка и да би свако линеарно решење било neodговарајуће материјалним односима, те да би највише биле погођене развојне могућности централне Србије, јер се у њој концентришу „крупни проблеми

³² АС, б2, ЦК СКС, к. 406, 1983-84, Материјали са састанака, 20. децембар 1984, Дискусија Ивана Стамболића.

³³ АС, б2, ЦК СКС, к. 323, 1980, Материјали са 52. седнице П ЦК СКС, 7. октобар 1980.

материјалног развоја“ који добијају „доста забрињавајуће облике испољавања“. Закључак да је ниво развијености тог дела републике био испод просека земље и да је заостајање постало видљиво током три последња петогодишња планска периода поткрепио је од раније познатим подацима о нижој стопи привредног раста 1961–1980. у односу на целу земљу, оптерећењу обавезама дохотка радних организација и издвајању средстава за финансирање укупних заједничких и општедруштвених потреба из народног дохотка вишим него у било ком другом делу земље, најнижој акумулативности привреде у земљи и великом броју незапослених, понављајући да их је 1979. било 40% више него у Војводини, Хрватској и Словенији заједно или у три недовољно развијене републике заједно. Стамболић је износио податке на којима је темељена прогноза да ни наредних година Србија неће зауставити тенденције заостајања.³⁴ У име Србије прихватио је учешће у издвајању средстава за недовољно развијене, али уз поштовање минимума материјалних интереса централне Србије – заустављање заостајања у развоју. Нарочито је истицао приврженост Србије политици подстицања бржег развоја САП Косова. Зато је као максимално могући напор централне Србије означио давање доприноса Фонду преко директног удруживања средстава радних организација и то у висини укупног дела који ће покрајина користити из средстава Фонда.³⁵

Стамболић је и пар година касније, у дискусијама око новог средњорочног плана за период 1986–1990, утрошио много енергије и политичке вештине на доказивање да централна Србија економски заостаје и да не може да поднесе терет издвајања за неразвијене, али су резултати били слаби. Поменућемо само два његова излагања. У расправи на Осамнаестој седници ЦК СКС децембра 1984. исказао је став Србије не само о односима у републици већ и у Југославији: „Тражећи решење за спречавање заостајања наше републике, ми се не позивамо ни на какве посебне заслуге, тражећи веће јединство у Републици ми ништа друго не тражимо него да будемо равноправни с другим републикама.“³⁶ На састанку са члановима радне групе Председништва ЦК СКС 20. децембра 1984. Стамболић је критиковао одбијање СИБ-а да предложи критеријуме на основу којих би се одредили степен

³⁴ Више од 60% инвестиција централне Србије гутали су објекти енергетике, саобраћаја и металургије који су дуго грађени, више од 40% инвестиција 1981–1985. биће потрошено за завршетак објеката из претходног петогодишње периода, више од 30% прекорачења свих инвестиција у земљи била су у централној Србији, за санациона и неодложна улагања у енергетику, железару Смедерево и железницу 1981–1985. требало је одвојити 158 милијарди или трећину укупних могућности привредних инвестиција, за електропривреду је било потребно 73 милијарде, од чега је ценом струје било могуће покрити само трећину, а без тих улагања настала би криза у снабдевању струјом. За модернизацију железница је рекао да је била неодложна и да је захтевала огромна средства и поред одлагања инвестиција у београдски железнички чвор. За још 13 великих објеката чију је изградњу било немогуће прекидати (аутопут, водоснабдевање, аеродром...) требало је пронаћи још 63 милијарде динара, од чега је 46 милијарди било необезбеђено. АС, б2, ЦК СКС, к. 406, 1983-84, Материјали са састанака, 20. децембар 1984, Излагање председника Извршног већа Скупштине СР Србије Ивана Стамболића.

³⁵ Исто

³⁶ АС, б2, ЦК СКС, к. 400, 1984, Материјали са 18. седнице ЦК СКС, одржане 23. новембра 1984, Неауторизоване магнетофонске белешке.

развијености сваког дела земље и материјална позиција у новом средњорочном плану 1986–1990. Био је свестан политичке неопходности задржавања система финансирања неразвијених, па је систем подстицаја недовољно развијених означио за једно од најважнијих питања „материјалних и политичких уређивања и усклађивања и консолидације односа међу републикама и покрајинама“, једно од најважнијих питања „изражавања заједништва, солидарности и јединства у земљи“, питање које утиче на политичку стабилност државе, посебно у годинама јачања економске дезинтеграције и затварања, презадужености, смањења могућности коришћења страних кредита, јачања економског национализма у републикама и покрајинама, као и сукобљавања републичко-покрајинских капитала. Поново је изнео бројне показатеље заостајања централне Србије. Тражио је „битне промене у погледу материјалног оптерећења“ Србије за издвајање за недовољно развијене у новом петогодишњем периоду. Заостајање Србије описао је као „двадесетпетогодишњи тренд“ који „трајно траје“. Био је свестан да ће други делови земље пружити отпор, јер су у питању били опипљиви материјални интереси, „јер код њих изазива страх да ће морати да дају више, а код других да ће примати мање“. Обим обавеза који је привреда централне Србије могла да поднесе изједначио је са средствима потребним за улагање из тог дела Србије у јужну покрајину и то преко сарадње радних организација та два дела републике.³⁷

Међутим, сва ова и бројна друга његова упозорења нису битније променила статус централног подручја републике у материјалним односима у федерацији. И у друштвеном плану 1986–1990. тај део Србије је сврстан у развијене, а његово заостајање делом је компензовано парцијалним мерама СИВ-а. Политички врх Србије био је свестан да је то неповољно решење, али је извршио политички притисак на Скупштину Србије да га прихвати, не желећи да отвори политичку кризу у земљи.

³⁷ АС, б2, ЦК СКС, к. 406, 1983-84, Материјали са састанака, 20. децембар 1984, Стенографске белешке са састанка са члановима радне групе.

РЕЗИМЕ

У првој половини осамдесетих година 20. века Иван Стамболић је био председник Извршног већа Србије, Градског комитета СК Београда и Председништва ЦК СКС. Припадао је средњој генерацији српских политичара тог доба и био њен најистакнутији кадар. Због функција које је обављао, а које су биле најистакнутије у партијској и државној хијерархији, често се бавио најважнијим питањима и проблемима развитка тадашње Србије. Документа из Архива Србије, Архива Југославије и Историјског архива Београда незаобилазна су у истраживању његових ставова о политичким односима у држави, економским темама, односима Србије и покрајина и немогућности Србије да функционише равноправно са другим републикама према Уставу из 1974. и бројним другим питањима. Архивски извори показују да је Иван Стамболић био политичар који се залагао за целовитост и јединство Србије као републике која је према Уставу из 1974. била подељена у три дела, а после додатно дезинтегрисана у политичкој пракси. Одупирао се мешањима из других република и федерације у односе унутар Србије, покушавајући да дуготрајним разговорима са покрајинским политичарима оствари позитивне помаке у правцу реализације јединствених функција републике на целој њеној територији. Годинама се истрајно и највећим делом неуспешно борио да се поправи материјални положај централне Србије која је економски заостајала за југословенским нивоом и све више постајала неразвијено подручје Југославије, а издвајала је средства за развој неразвијених делова земље. Без архивских извора немогуће је до краја поуздано реконструисати ни учешће Ивана Стамболића у политичким борбама у партијском врху Србије тог доба, укључујући избор Слободана Милошевића за његовог наследника на челу српске партије. Стенограми седница партијских тела из Архива Србије показују да је Стамболић свим својим политичким ауторитетом успешно радио на довођењу Милошевића за председника СКС и да том приликом није презао ни од недемократских поступака.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

Необјављени извори

- Историјски архив Београда: ГК СК Београда; фонд Драже Марковића
- Архив Србије: фонд Ђ2, Централни комитет Савеза комуниста Србије (ЦК СКС)
- Архив Југославије: фонд 507, Савез комуниста Југославије (СКЈ)

Литература

- Бјелица, Слободан. *Војвођанска аутономија – кризно жаруште социјалистичке Југославије*, Култура полиса, посебно издање, Нови Сад, 2018, 273-280.
- Димитријевић, Бојан. *Ранковић, други човек*, Београд, 2020.
- Jović, Dejan. *Jugoslavija – država koja je odumrla. Uspon, kriza i pad Četvrtе Jugoslavije (1974.–1990.)*, Zagreb, 2003.
- Nikolić, Kosta. *Kako je Slobodan Milošević izabran za vođu srpskih komunista (II)*, Istorija 20. veka 2, Beograd, 2006, 105-122.
- Селинић, Слободан. *Србија 1980–1986. Политичка историја од Тита до Милошевића*, Београд, 2021.
- Selinić, Slobodan. *Srbija i politički odnosi u Jugoslaviji u vreme sahrane Aleksandra Rankovića 1983: tačke sukoba*, Istorija 20. veka 2, Beograd, 2021, 415-434.
- Селинић, Слободан. *Избор кадрова из Србије у Председништво ЦК СКЈ 1981–1983: политичке борбе после смрти Јосипа Броза*, Токови историје 2, Београд, 2021, 199-227.
- Stambolić, Ivan. *Put u bespuće. Odgovori Ivana Stambolića na pitanja Slobodana Inića*, Beograd, 1995.

Slobodan SELINIĆ, PHD**IVAN STAMBOLIĆ IN ARCHIVAL DOCUMENTS
IN THE FIRST HALF OF THE EIGHTIES
OF THE TWENTIETH CENTURY****Summary**

298

During the first half of the eighties of the 20th century Ivan Stambolić was the president of the Executive Council of Serbia, president of the Belgrade City Committee of the League of Communists, and President of the Presidency of the Central committee of the League of Communists of Serbia. He belonged to the Serbian politicians of middle generation of that time and he was their most important cadre. Because of his functions that were the most prominent in both the Party's and state hierarchy, he often dealt with the most important problems regarding development of Serbia of that time. Documents from the Archives of Serbia, Archives of Yugoslavia and the Historical Archives of Belgrade are indispensable while researching his stances regarding political relations within the state, economic subjects, Serbia's relations with the provinces, and Serbia's inability to be equal with other republics regarding the 1974 Constitution, and many other questions. Archival sources show that Ivan Stambolić was a politician that supported the integrity and unity of Serbia as a republic which, according to the 1974 Constitution, was divided into three parts, and after the Constitution passed, Serbia was additionally disintegrated in the political praxis. He resisted involvement from other republics and the federation into relations within Serbia, with protracted talks he was trying to achieve a positive shift in realization of the unified function of the republic on the whole of its territory. For years he has been trying, mostly unsuccessfully, to improve material conditions of the central Serbia which was lagging behind the rest of Yugoslavia economically but allocated funds for the development of other undeveloped parts of Yugoslavia. Without archival sources it is also impossible to reliably reconstruct Ivan Stambolić's involvement in political struggles at the party's highest ranks at the time, including election of Slobodan Milošević as his successor as the head of the Serbian Communist Party. The stenograms of the party's sessions from the Archives of Serbia show that Stambolić with his political authority was successfully working to get Milošević elected for the president of the League of Communists of Serbia and while doing that, he did not hesitate to use undemocratic procedures.